

УДК [37.015.3:159.922]:376–056.263

Чагарна Світлана Євгеніївна

**ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ
УЧІННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ:
ПРИНЦИПИ, МЕТОДИ, ЗАВДАННЯ**

старший викладач кафедри медичної психології та психодіагностики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглядаються основні методологічні принципи, методи, завдання, етапи корекційної програми. Підібрано комплекс інтелектуальних завдань, тематичних та психогімнастичних вправ, як загально відомих так і в авторському варіанті у поєднанні із ігровою діяльністю у контексті гуманістичного підходу.

Ключові слова: діти з порушеннями слуху, мотиваційна сфера, учіння, молодші школярі.

Чагарна С. Е. Психокоррекционная программа развития мотивационной сферы учения у младших школьников с нарушениями слуха: принципы, методы, задачи. В статье рассматриваются основные методологические принципы, методы, задачи, этапы коррекционной программы. Подобран комплекс интеллектуальных заданий, тематических и психогимнастических упражнений (известных и в авторском варианте) в сочетании с игровой деятельностью в контексте гуманистического подхода.

Ключевые слова: дети с нарушениями слуха, мотивационная сфера, учение, младшие школьники.

Chagarna S. The Psychotherapy Program for Junior Students with Hearing Impairment of Learning Motivation Development: Principles, Methods, Tasks. The article presents basic methodological principles, methods, tasks of psychotherapy program. The program includes tasks and exercises, as professional as known and is connected with playing activity in the contexts of humanistic approach.

Key words: children with hearing impairment, motivation sphere, learning, junior students.

Постановка наукової проблеми. Сучасний етап розвитку теорії і практики педагогічної та вікової психології характеризується посиленою увагою до вивчення особливостей психологічного розвитку дітей з особливими потребами: особливостей формування та перебігу пізнавальних процесів, когнітивних можливостей, емоційно-вольової, ціннісно-моральної, особистісної, мотиваційної сфери молодшого школяра, взаємостосунків із соціумом. Виходячи з основних завдань, які ставить перед усіма ланками освіти наша держава, важливості набуває становлення особистості молодшого школяра з порушеннями слуху, як активного учасника навчального процесу, здатного гармонійно розвиватися під дією адекватно спрямованого впливу навчання.

Важливою умовою соціалізації виступає оволодіння молодшим школярем соціального досвіду у процесі учіння. Особливо це стосується дітей з порушеннями слуху, адже при наявності такого розладу спостерігаються порушення мовлення, уваги, сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо. Перераховані фактори визначають особливості розвитку особистості молодшого школяра, труднощі в навчальній діяльності та учінні. Саме тому підбір оптимальних шляхів і процедур корекції, спрямованих на розвиток пізнавальної сфери, мотиваційної сфери, емоційної сфери є досить важливим та актуальним.

Огляд літератури із теми дослідження. Педагогічна та вікова психологія використовує складне поєднання різноманітних методів та прийомів роботи з метою досягнення максимального корекційного психологічного та педагогічного ефекту. Широкого практичного втілення набули ідеї гуманістичного підходу до дітей з особливими потребами, що відображаються у розробці багатьох технологій: формування сенсорно-перцептивної та інтелектуальної діяльності (І. Міхаленкова, 2006), корекція та розвиток слухового сприймання (Л. Назарова, 2001), розвиток творчої уяви (К. Речицька, О. Сошина, 2002), корекція комунікативних функцій (Л. Шипіцина, 2009) дітей зазначеної категорії [3, 4, 7, 11]. Підґрунтям розробки програми розвитку мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху є теоретичні погляди А. Алішаускаса, О. Венгер, Л. Виготського, Л. Занкова, Л. Кузнецової, Е. Леонгард, Д. Маянц, М. Нудельмана,

О. Обозова, Л. Переслені, Т. Розанової, В. Синяка, Л. Солнцевої, І. Соловйова. Вчені звертають увагу на тісний взаємозв'язок порушень слуху із порушеннями розвитку мовлення, пізнавальних процесів, навичками спілкування, емоційно-вольової, морально-ціннісної, мотиваційної сфери у молодших школярів.

Розуміння специфіки психічного розвитку дітей зазначеної категорії та проведене емпіричне дослідження особливостей розвитку мотиваційної сфери у молодших школярів з порушеннями слуху допомогли у визначенні стратегії розробки психокорекційної програми. Програма спрямована на загальний розвиток молодших школярів в навчально-виховному процесі, надання кожному учневі оптимальних можливостей в особистісному становленні, розширення можливостей самореалізації і розкриття індивідуальних здібностей, визнання унікальності, неповторності, самоцінності тощо.

Концептуальні межі окреслюють гуманістичний підхід із врахуванням таких психолого-педагогічних принципів: особистісний, індивідуальний і диференційний, системно-психологічний, віковий, створення комфортного середовища, доступності інформації, активного залучення найближчого соціального оточення, інтеграції в соціальне середовище, обміну. Розглянемо використання цих принципів детальніше.

Особистісний підхід до кожного учасника програми передбачає розуміння особистості школяра як найвищої соціальної цінності та суб'єкта власного розвитку, повагу до унікальності і своєрідності кожної дитини, визнання її соціальних прав.

Індивідуальний і диференційний принципи розглядають кожного учасника програми як унікальну особистість, що має неповторне поєднання мотиваційної, пізнавальної та емоційно-вольової, ціннісно-моральної сфери. Урахування індивідуальних особливостей призводить до розуміння того, що розвиток мотиваційної сфери учіння проходить у кожного учасника певним своєрідним і неповторним шляхом.

Важливим принципом у розробці програми є системно-психологічний принцип, який акцентує увагу на розвитку мотиваційної сфери учіння у контексті цілісної особистості, послідовному розташуванні різних блоків програми

формування впливу, відповідності програми концептуальній моделі мотиваційної сфери учіння молодшого школяра.

Реалізація вікового принципу в організації експериментальної програми виражається в урахуванні вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, що має свої психологічні характеристики та розуміння того, що саме в молодшому шкільному віці закладаються основи мотиваційної сфери учіння, у ньому наявні великі резерви формування мотиваційної сфери учнів.

Принцип створення комфортного середовища ініціює забезпечення комфорту та безпеки для кожного учасника психокорекційної програми, оптимальний рівень партнерських стосунків з дітьми, виключення негативної оцінки їх дій, ідей та результатів діяльності, заохочування фантазії, творчої та мовленнєвої активності.

Доступність інформації проявляється в організації процесу навчання і розвитку за принципами «від простого до складного», «від знайомого до нового». Підбір ігрового матеріалу орієнтується на зони як актуального, так і найближчого розвитку дітей.

Принцип активного залучення найближчого соціального оточення до участі в корекційній програмі зумовлює участь батьків та педколективу (сурдопедагогів, вихователів, психологів). Ми ґрунтуємося на розумінні того, що дитина розвивається в цілісній системі соціальних стосунків, є невід'ємною від них.

Принцип інтеграції в соціальне середовище передбачає спільне осмислення (психолог, сурдопедагог, вихователь, батьки, дитина) набутого ігрового досвіду і пошук шляхів його реалізації в реальному житті.

Принцип обміну забезпечує обмін ідеями, думками, емоційним та життєвим досвідом, що сприятливо відображається на продуктивності процесів самоосвіти, та учіння, якісно впливає на процес інтеграції молодших школярів з порушеннями слуху в соціальне «чуюче» середовище.

Для розвитку мотиваційної сфери учіння у молодших школярів ми використовуємо психолого-педагогічні методи спрямовані на стимуляцію пізнавальної активності та пізнавальних інтересів, збагачення навчальною інформацією: спостереження, бесіди, пізнавальних ігор, опори на життєвий досвід

учнів, вивчення дитячих робіт, створення ситуації новизни навчального матеріалу, стимулювання обов'язку і відповідальності [2, 10]:

– метод спостереження використовується для вивчення процесів корекційної роботи. Основною його задачею виступає накопичення, систематизація та аналіз фактів, які характеризують особливості діяльності молодшого школяра, ефективність оволодіння матеріалом різних блоків програми, використання методів та прийомів;

– метод бесіди застосовується у процесі спілкування із батьками, сурдопедагогами, вихователями для збору інформації про розвиток дітей, особливостей навчання та учіння в школі та в дома;

– метод пізнавальних ігор забезпечує емоційну обстановку відтворення знань, створює сприятливий для засвоєння знань настрій, заохочує до навчальної роботи, знімає втому, перевантаження. За допомогою гри на заняттях моделюються життєві ситуації, що викликають інтерес до навчальних предметів;

– метод опори на життєвий досвід учнів. В повсякденному житті учнів, поза межами школи, спостерігаються найрізноманітніші факти, явища, процеси, події, які ґрунтуються на певних закономірностях, з якими вони знайомляться під час вивчення шкільних предметів;

– метод вивчення дитячих робіт. Результат діяльності школяра (малюнок, фігурки, аплікації і т.д.) демонструє рівень розвитку різноманітних видів діяльності, характеризує рівень розвитку психічних процесів (пам'ять, увага, мислення, сприймання, уява), був діагностичним матеріалом для виявлення особистісних якостей;

– метод створення ситуації новизни навчального матеріалу передбачає, що у процесі викладання сурдопедагог, психолог прагне на кожному занятті окреслити нові знання, якими збагатилися учні, створює таку морально-психологічну атмосферу, в якій вони отримують моральне задоволення від інтелектуально зростання;

– метод стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні передбачає пояснення школярам суспільної та особистої значущості учіння; висування вимог,

дотримання яких означає виконання ними вимог обов'язку; заохочення до сумлінного виконання обов'язків; оперативний контроль за виконанням вимог і в разі потреби – вказівки на недоліки, зауваження.

Основні завдання психокорекційної програми полягають у розвитку навичок спілкування, мовленнєвої системи та усного мовлення, психічних функцій (пам'яті, мислення, уваги, емоційно-вольових процесів), соціальних та рухових (дрібна та груба моторика) навичок, емоційно-вольової сфери, позитивної мотивації навчальної діяльності, позитивного відношення до школи, ціннісних орієнтацій, морального розвитку, що визначають розвиток мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху.

У своїй роботі ми пропонуємо активне використання гри (ігрову діяльність), яка робить заняття більш цікавими для дітей. Структура психокорекційної програми розвитку мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху передбачає 51 год. індивідуальної та 12 год. групової форми психокорекційної роботи. Обидва напрямки психокорекційної роботи впроваджуються паралельно і створюють собою певний комплекс.

В індивідуальній формі психокорекційної роботи ми використовуємо щоденник «Я пізнаю свій внутрішній світ і світ навколо себе» (власна розробка), який складається із трьох розділів: «Моє Я», «Мої здібності», «Я і навколишній світ». Кожен розділ містить тематичні вправи та завдання для молодших школярів та їх близького оточення (батьків, опікунів, вихователів). Робота із щоденником передбачає попередню роботу сурдопедагога та вихователя, спрямовану на актуалізацію у пам'яті учнів словникового запасу, необхідного для проведення окремо взятої вправи. Щоденник заповнюється протягом усього навчального року, завдяки чому можна простежити динаміку розвитку особистості молодшого школяра, відзначити позитивні зрушення у розвитку мотиваційної сфери учіння. Значна кількість вправ із щоденника, виконується учнями у плідній співпраці із батьками, вихователями, сурдопедагогами. Така форма виконання домашніх завдань не випадково з'явилася у нашій роботі. Ми розуміємо, що діти з порушеннями слуху включені в систему міжособистісних і соціальних стосунків (батьки, вчителі,

сурдопедагоги, вихователі, однокласники, друзі) не в повній мірі, у порівнянні із групою норми, тому для них є дуже важливим становлення партнерського контакту із близьким оточенням. Члени родини та педагогічний колектив здатні надати, на нашу думку, важливу інформацію стосовно проблем молодшого школяра, а в подальшому – стати одним із центральних учасників корекційного процесу. Плідна взаємодія із оточуючим середовищем дозволить розвинути впевненість у своїх силах, допоможе налагодити позитивні емоційні зв'язки із значимими для молодших школярів особами.

Групова форма роботи передбачає комплекс занять, спрямованих на розвиток мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху. Програму складено із цікавих інтелектуальних ігор, завдань, психогімнастичних вправ у поєднанні із ігровою діяльністю, що прискорюють формування у дітей зорової, словесної, комбінованої пам'яті; уваги; розвивають мислення, мовлення, уяву, волюву регуляцію, самооцінку, позитивну навчальну мотивацію; корегують тривожність, імпульсивність, агресивність та емоційну сферу; формують навички саморегуляції та дотримання встановлених правил; сприяють засвоєнню моральних норм та цінностей, підвищенню групової згуртованості та соціальної зрілості.

В цілому структура психокорекційної програми передбачає реалізацію шести етапів: вступ-ознайомлення, первинної діагностики, підтримуючого, корекційно-розвивального, вторинної діагностики, інтеграційного.

1. Основою першого етапу (вступ-ознайомлення) є створення комфортного ігрового розвивального середовища, встановлення контакту між ведучим програми і всіма учасниками ігрової діяльності, знайомство учасників програми один з одним. Тривалість етапу: одна навчальна година.

2. Мета другого етапу (первинна діагностика) передбачає уточнення рівня емоційного, психічного, волювого, соціального розвитку молодших школярів з порушеннями слуху, виявлення ресурсного потенціалу кожного учасника психокорекційної програми, розроблення варіантів ігрової стратегії відповідно до індивідуальних можливостей школярів. Тривалість етапу: одна навчальна година.

3. Третій етап (підтримуючий) спрямований на виконання таких задач як:

уточнення ресурсної сторони кожного учасника ігрової діяльності, вдосконалення творчого, інтелектуального, мотиваційного, організаційного потенціалу. Зміст етапу: ігри, вправи спрямовані на посилення позитивної «Я-концепції», кожного учасника психокорекційної програми, створення ситуації успіху. Тривалість етапу: три навчальних години.

4. Наступний, корекційно-розвивальний, етап має на меті корекцію основних показників психічного (пізнавальні процеси), емоційного, вольового, морально-ціннісного, соціального розвитку, формування позитивної мотивації навчальної діяльності та позитивного відношення до школи, формування здібностей до ідентифікації, диференціації, вербалізації, здібностей до саморегуляції емоційних проявів та їх вираження. Тривалість етапу: п'ять-сім навчальних годин.

5. Діагностичний етап (вторинна діагностика) спрямований на визначення результативності психокорекційної програми розвитку мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху за допомогою дослідження пізнавальних, навчальних, вольових, емоційних здібностей учасників програми. Зміст етапу: ігри діагностичного характеру (ті ж самі, що раніше використовувалися). Тривалість етапу: одна навчальна година.

6. Задачею інтеграційного етапу є закріплення в ігровій практиці отриманого досвіду, дослідження нових набутих здібностей і можливості їх використання в реальному, повсякденному житті. Тривалість етапу: дві навчальні години.

Таким чином, кожне заняття програми розвитку мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху має певну структуру, яка характеризувалася послідовністю етапів, їх особливим призначенням і змістом (див.Таб. 1).

Таблиця 1

Структура психокорекційних занять програми розвитку мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху

Етапи	Структура програми	Дидактичні цілі	Зміст і раціональне поєднання використаних методів (за джерелом знань)

вступ-ознайомлення	1. Ритуал входу в ігрове заняття	Організація ігрової діяльності. Створення позитивного настрою.	Комунікативні ігри, ігри-ритуали. Використання практичних, наочних та словесних методів
первинна діагностика	2. Повторення і закріплення позитивного емоційного, вольового, навчального, соціального досвіду	Організація ігрової діяльності, контроль та оцінка, стимулювання процесу саморозвитку. Обговорення ігрового досвіду з попереднього заняття і варіантів його апробації в реальному житті.	Словесні методи – бесіда, обговорення. В які ігри грали на попередньому занятті? Який досвід отримали? Як його використали в повсякденному житті?
підтримуючий	3. Розширення ігрового, емоційного, вольового, соціального, навчального досвіду	Організація ігрової діяльності, стимулювання, супроводження і підтримка, продовження та ускладнення ігрової діяльності.	Знайомство з новими іграми та вправами, їх інструкціями, правилами та умовами виконання. Використання наочно-ілюстративних, практичних, словесних методів.
корекційно-розвивальний	4. Проведення гри	Створення ситуації успіху для кожного учасника програми, стимулювання творчої, пізнавальної активності, супроводження та підтримка. Набуття нового ігрового, навчального досвіду, закріплення позитивних якостей особистості школяра.	Розподіл ролей, проведення гри, вправи. Словесні, наочно-ілюстративні і практичні методи.
вторинна діагностика	5. Інтеграція отриманого ігрового, емоційного, вольового, навчального, соціального досвіду у життєдіяльність	Організація когнітивного процесу, супроводження і підтримка. Обговорення ігрового процесу. Виявлення ігрового досвіду і можливостей його використання в реальному житті	Обговорення того, як і в яких життєвих ситуаціях можна використовувати отриманий досвід. Словесні методи.
інтеграція	6. Резюмування	Створення ситуації успіху, контроль, підтримка і	Підсумок результатів заняття. Наочно-

		позитивна оцінка кожного учасника програми. Узагальнення набутого досвіду, його зв'язку із наявним досвідом.	словесні методи.
	7. Ритуал виходу із заняття	Організація ігрової діяльності, стимуляція та релаксація. Закріплення нового досвіду, підготовка учасників до взаємодії із соціальним середовищем.	Ігри –ритуали, вправи, які символізують поповнення багажу знань. Практичні, наочні і словесні методи.

Підібрані нами вправи, які використовуються у програмі об'єднуються у наступні тематичні блоки психокорекційного впливу: розширення кола уявлень про навколишній світ; розвиток пізнавальної діяльності; формування позитивного відношення до школи та навчальної діяльності, формування позитивної навчальної мотивації; формування саморегуляції та дій самоконтролю; корекція самооцінки; розвиток та корекція емоційної та вольової сфери. Пропонуємо детальніше ознайомиться із змістом тематичних блоків програми.

Розширення кола уявлень про навколишній світ у молодших школярів з порушеннями слуху реалізується шляхом використання першого розділу занять щоденника на тему «Мое Я» та вправи до виконання яких ми залучали найближче оточення школярів: «Хто Я», «Мій настрій», «Моя улюблена пора року», «Що я люблю?», «Ким я хочу бути», «Допиши речення», «Мої улюблені кольори», «Який Я», «Класифікації картинок з об'єктами», «Магазин», «Піктограми», «Кульки» і т.д. Метою індивідуальних занять є вивчення рівня усвідомлення молодшим школярем себе як особистості, своєї статевої приналежності і віку, інтересів та вподобань, індивідуальних особливостей, рівня розвитку самооцінки, соціальної зрілості, засвоєння моральних норм, професійних нахилів, особливостей взаємостосунків з близьким оточенням, діагностика та корекція емоційної сфери (прояви тривожності, страхів, загальний настрій). Розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів з порушеннями слуху відбувається за допомогою комплексу занять другого розділу щоденника «Мої здібності» та вправ групової роботи: «Порівняй за формою», «Що зайве», «Знайди пару», «Чого не вистачає», «Домалюй малюнок», «Запам'ятай

фігури», «Оживи предмет», «Хто їде першим», «Познач фігуру», «Що зайве?», «Знайди будинок», «Заховалась цифра», «Нові друзі», «Кошенята», «Лото», «Слова», «Лото», «Цікавий день». Формуванню позитивної навчальної мотивації сприяють вправи групової форми роботи: «Портфель», «Успіх», «Відчуття та увага», «Успіхи та відчуття», «Успіхи та відчуття», «Подолання невдачі», «Слова», «Кольорова коробка», «Цікавий день», «Хитра буква». Наступний блок нашої програми передбачає формування саморегуляції та дій самоконтролю у молодших школярів з порушеннями слуху і використання вправ «Стійкий олов'яний солдатик», «Раз, два, три... Завмири!», «Зоопарк», «Скульптура», «Командир», «Чарівні перетворення», «Пари слів». Корекція самооцінки та емоційної сфери дітей з порушеннями слуху вимагає як індивідуальної так і групової форми роботи: заняття із усіх трьох розділів щоденника, психогімнастичні вправи та завдання групової форми роботи: «Мої друзі», «Що я вмю робити», «Що я люблю робити», «Долоня», «Роздуми», «Як вдіяти», «Танці звірят», «Кільце», «Скульптура», «Голка і нитка», «Сонячні промінчики», «Потяг», «Ведмеді».

Висновки. Особливості психічного розвитку молодших школярів з порушеннями слуху та проведене емпіричне дослідження вказують на недостатній рівень сформованості мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху та необхідність розробки спеціальної програми щодо її формування. Саме корекційні заходи спрямовані на розвиток навичок спілкування, мовленнєвої системи та усного мовлення, психічних функцій, соціальних та рухових навичок, емоційно-вольової сфери, позитивної мотивації навчальної діяльності, позитивного відношення до школи, ціннісних орієнтацій, морального розвитку сприяють розвитку мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху. Представлена програма є досить інформативною, структурованою, насиченою, враховує особливості онтогенетичного становлення особистості молодшого школяра.

Перспективним вбачаємо апробацію програми розвитку мотиваційної сфери учіння у молодших школярів з порушеннями слуху.

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Изд – во Смысл; Изд – во Эксмо, 2006. – 1136 с., ил. – (Библиотека всемирной психологии).
2. Малафійк І. В. Дидактика: Навчальний посібник. / І. В. Малафійк. – К.: Кондор, 2005. – 398 с.
3. Михаленкова И. А. и др. Практикум по коррекции психического развития детей с нарушениями слуха. / И. А. Михаленкова, Н. В. Анисимова, Н. В. Мирошниченко, К. В. Дроздовская. – СПб.: Каро, 2006. – 216 с.
4. Назарова Л. П. Методика развития слухового восприятия у детей с нарушением слуха / Л. П. Назарова. – М.: Коррекционная педагогика, 2001. – 287 с.
5. Подоляк Л. Д. Основи вікової психології. Навч. посібник. / Л. Д. Подоляк. – К.: Главник, 2006. – 112 с.– (серія «Психологічний інструментарій»).
6. Психогимнастика в тренинге / Под ред. Н. Ю. Хрящевой.– С.Пб.: Речь, Институт тренинга, 2000.– 256 с.
7. Речицкая Е. Г., Сошина Е. А. Развитие творческого воображения младших школьников в условиях нормального и нарушенного слуха [Текст] : Учебное пособие для студентов педагогических вузов по специальности 031600 – «Сурдопедагогика» / Е. Г. Речицкая, Е. А. Сошина. – Москва.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 126 с.
8. Синяк В. А., Нудельман М. М. Особенности психического развития глухого ребенка: Учебное пособия для студентов.–заочн. пед. ин-тов./ В. А Синяк, М. М Нудельман. – М.: Просвещение, 1975. – 110 с.
9. Специальная психология: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / [В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева и др]; под ред. В. И. Лубовского. – М.: Академия, 2005. – 464 с.
10. Фіцула М. М. Педагогіка: Навч. посібник.– 2-ге вид., випр. і доп./ М. М. Фіцула.– К.: Академвидав, 2007. – 560 с. (Альма-матер).
11. Шипицина Л. М. Ребенок с нарушенным слухом в семье и обществе. / Л. М. Шипицина.– СПб.: Речь, 2009.– 203 с.